

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Конспект лекцій
«Соціальна відповідальність»

2022

Міністерство освіти і науки України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Конспект лекцій
«Соціальна відповідальність»

для студентів спеціальностей
051 «Економіка»,
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

Харків,
ХНАДУ,
2022

УДК 338.242

УДК 316.334

JEL M14

Рецензенти:

І.Ю. Шевченко, доктор економічних наук, професор
Харківського національного автомобільно-дорожнього
університету

О.І. Дмитрієва, доктор економічних наук, професор
Харківського національного автомобільно-дорожнього
університету

Бабайлов В.К., Шершенюк О.М.

Конспект лекцій «Соціальна відповідальність» для студентів спеціальностей
051 «Економіка», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»,
В.К. Бабайлов, О.М. Шершенюк. – Х.: ХНАДУ, 2022. – 37 с.

Це видання містить основні теми з дисципліни «Соціальна відповідальність» у відповідності до програми для економічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Теоретичний матеріал засновано на аналізі та узагальненні літературних джерел вітчизняних та зарубіжних авторів.

Призначається для студентів економічних факультетів закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Тема 1. Ключові проблеми відповідальності.....	6
1.1. Зміст, місце і сутність відповідальності.....	6
1.2. Трактуювання інших аспектів відповідальності у літературі.....	7
1.3. Характер зв'язку відповідальності і свободи.....	12
Тема 2. Три концепції походження порушення правил соціуму.....	15
2.1. Концепція свободи волі Аристотеля.....	15
2.2. Концепція вродженого характеру відповідальності.....	16
2.3. Концепція вродженого і набутого характеру відповідальності.....	16
Тема 3. Відповідальність, мораль і право.....	16
3.1. Мораль і етика.....	17
3.2. Мораль і право.....	19
3.3. Зв'язок відповідальності з правом і мораллю.....	24
Тема 4. Соціальна відповідальність у менеджменті.....	26
4.1. Витоки відповідальності менеджерів	26
4.2. Соціальна відповідальність менеджера при Підготовці та Реалізації Управлінських Рішень (ПРУР).....	26
4.3. Інші види соціальної відповідальності менеджера.....	27
Тема 5. Соціальна відповідальність у бізнесі.....	28
5.1. Рівні соціальної відповідальності у бізнесі	28
5.2. Зв'язок соціальної відповідальності та соціальних цілей компанії.....	29
5.3. Загальні принципи соціальної відповідальності бізнесу.....	30
Тема 6. Соціальна відповідальність у соціальній економіці	32
6.1. Справедливість як предмет і сутність соціальної економіки.....	32
6.2. П'ять головних факторів, умов досягнення справедливості	32
6.3. Соціальна відповідальність і соціальна економіка.....	33
ЗАКЛЮЧЕННЯ.....	35
ЛІТЕРАТУРА.....	36

ВСТУП

Це видання містить основні теми з дисципліни «Соціальна відповідальність» згідно до програми для економічних спеціальностей закладів вищої освіти.

Конспект заснований на аналізі, оцінці та узагальненні трактувань відповідальності у літературних джерелах вітчизняних та зарубіжних авторів і особистих дослідженнях авторів.

Об'єкт (межі) дисципліни «Соціальна відповідальність» – соціальна відповідальність; *предмет* – важливі аспекти соціальної відповідальності.

Місце дисципліни «Соціальна відповідальність» визначається з того, що всі інші дисципліни встановлюють, формують правила поведінки людини; їх *мета* – формування так званої «соціально-відповідальної людини», людини, яка не порушує правил соціуму. При цьому дотримання цих правил всіляко мотивується, стимулюється, заохочується. Але ці дисципліни майже не дають уявлення про поведінку менеджера у випадках порушення цих правил. Цей вакуум й заповнює і бере до себе саме тільки одна специфічна, особлива дисципліна – «Соціальна відповідальність». Вона організує знання, вміння і навички щодо організації визначення характеру порушення і адекватних засобів покарання за це, тобто, тільки і саме вона формує не соціально-відповідальну людину, а організує боротьбу з її антиподом – з соціально-невідповідальною людиною, організує соціальну відповідальність людини.

Роль дисципліни «Соціальна відповідальність» визначається саме її *місцем* – вона особлива, не повторюється ні жодною іншою дисципліною й тому виключно важлива.

Мета дисципліни «Соціальна відповідальність»: лекцій – придбання знань з організації визначення характеру порушення і адекватних засобів покарання за це; практичних занять – засвоєння, поглиблення цих знань та придбання вмінь і навичок використання їх в практиці майбутньої професійної діяльності.

Структура конспекту містить шість тем, засвоєння яких дозволить сформуванню достатніх знань щодо основних аспектів відповідальності.

Методологія засвоєння дисципліни використовує в основному три важливіші методики: «2С70», «ВЄО», ОЛД.

Конспект призначається для студентів економічних факультетів закладів вищої освіти і, перш за все, для студентів спеціальностей 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 073 «Менеджмент».

Ключові слова: соціум; правила; відповідальність; покарання; свобода; право; мораль; обов'язки; справедливість.

Тема 1. Ключові проблеми відповідальності

1.1. Зміст, місце і сутність відповідальності

1.2. Трагування інших аспектів відповідальності у літературі

1.3. Характер зв'язку відповідальності і свободи

Існують три основні, ключові проблеми відповідальності, які пов'язані із:

- визначення змісту, місця і сутності відповідальності;
- помилковим трактуванням відповідальності у літературі;
- некоректним трактуванням характеру зв'язку відповідальності і свободи.

Мета даній теми – придбання знань, вмінь і навичок усунення цих трьох проблем.

1.1. Зміст, місце і сутність відповідальності

Будь-яка діяльність, дії людини і здійснюються у відповідних соціумах, тому вони завжди соціальні. Відповідальність, як наслідок діяльності теж завжди соціальна.

На перший погляд, може скластися враження, що відповідальність відповідає на питання – відповідальність за що? Й найзагальнішою відповіддю на це питання може бути тільки така – за негативну дію, негативну діяльність, за її негативні наслідки; конкретно за порушення правил, встановлених у соціумі. За дотримання цих правил відповідальність не існує.

Вся практика людства свідчить, що будь-яка діяльність має такі основні форми:

- встановлення правил діяльності;
- мотивацію, стимулювання, заохочення щодо їх виконання;
- порушення правил діяльності;
- покарання за порушення правил діяльності;
- організація відповідності, адекватності засобів покарання скоєному порушенню.

При цьому акцент в будь-якій діяльності, і у вищій освіті зокрема, робиться в основному на перших двох формах.

Але практика менеджменту, бізнесу, підприємництва, економіки свідчить про значне розповсюдження і порушень правил діяльності, причому не тільки із-за незнання правил, а навпаки усвідомлене, тому що це надає можливість отримати «легкі» прибутки. Тому, вільно чи не вільно виникає реальна і гостра необхідність у покараннях за порушення правил діяльності, які вже трапились у соціумі. Ось ці два елементи (порушення правил і покарання за це) і встановлюють зміст відповідальності. Отже, місце відповідальності там, де виникають ці два явища: порушення правил соціуму і покарання за це. Тобто, у

дійсності відповідальність відповідає на два питання: за що? і як?

До того ж невиконання або неадекватність покарання скоєному порушенню теж особлива форма порушення правил – це порушення посадових обов'язків, які є однією з форм правил соціуму. Тому відповідальність – це не просто порушення правил і покарання за це, а покарання *адекватне* скоєному порушенню.

Й необхідна одна важлива примітка: у порушення правил соціуму необхідне включати і порушення правил покарання. А з цього вже слідує визначення найважливішого аспекту відповідальності – її сутності: «Сутність відповідальності – це організація адекватності засобів покарань характеру порушень будь-яких правил соціуму».

Правила соціумів встановлюються на різних рівнях, різні на одному і тому ж рівні тощо. Особливу роль і місце займають правила моралі і права (юриспруденції). Це складні поняття, тому їм присвячена окрема тема – **Тема 3**.

Аналіз літературних джерел свідчить також про те, що існують самі різні і достатньо непрофесійні й навіть помилкові судження про відповідальність. Тому є гостра необхідність провести аналіз, оцінку і усунення розповсюджених помилок у трактуванні відповідальності у літературі.

1.2. Трактування інших аспектів відповідальності у літературі

Для отримання найбільш ефективних результатів авторами була обрана невелика кількість, але найбільш репрезентативних літературних джерел. В них відображений широкий спектр найбільш розповсюджених думок, поглядів щодо поняття «відповідальність», а саме про:

- сфери дії відповідальності (соціологія, психологія, бізнес, професійна діяльність);
- невиправдане зміщення акценту з «соціальної відповідальності людини» до «соціально-відповідальної людини», у який соціальну відповідальність обумовлюють переважно лише позитивними рисами її характеру, тобто, такими, які повністю виключають порушення нею правил соціуму;
- визначення зв'язку відповідальності зі свободою.

В одному ємному зі джерел відповідальність визначається як загально-соціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи. Відповідальність як така – не юридичний термін, а соціологічний. Не можна говорити про відповідальність винятково у негативному значенні. Це поняття напрочуд багатогранне, що демонструється прикладами його вживання як «почуття відповідальності»; «відповідальна поведінка»; «підвищити відповідальність»; «узяти відповідальність на себе»; «притягнути до відповідальності»; «звільнити від відповідальності»; «вчинити

відповідальне»; «посісти відповідальне становище»; «товариство з обмеженою відповідальністю».

Автори конспекту вважають за необхідне зробити такий додаток: відповідальність не тільки соціологічне поняття; вона притаманна й економіці, філософії, менеджменту і іншим сферам діяльності людини. Інша справа в тому, що відповідальність за своєю суттю є соціальна завжди, незалежно від сфери діяльності людини. Тому з автором необхідно погодитися в тому, що функція відповідальності розкривається у понятті соціальної відповідальності. Це слідує ще з історичного факту: ще Аристотель прийшов до висновку, що відповідальність у будь-якій сфері діяльності людини завжди існує тільки як соціальна відповідальність. Правда, Аристотель використовує термін не «соціальна відповідальність», а «суспільна відповідальність», але у даному контексті сенс цих двох понять однаковий, тотожний.

Отже, соціальна відповідальність існує у різних сферах – у них усіх існують соціуми з їх правилами і як наслідок – їх порушення, яке веде до соціальної відповідальності (або просто відповідальності) відповідно у соціології, психології, економіці, менеджменті у цілому, юриспруденції тощо. Тому можливо говорити про соціологічну, психологічну, економічну, юридичну і іншу відповідальність. Однак, необхідно відмітити таке: при всій важливості висновку автора про соціальній характер відповідальності у статті відсутнє визначення ще більш важливих аспектів відповідальності: сутності і змісту. Тому що саме вони надають 70% відсотків поняття.

У літературі також відмічається визначення відповідальності у психології: у психологічній літературі існує безліч підходів до визначення поняття «відповідальність» та до її основних характеристик. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства перед людиною ставляться нові вимоги до її суб'єктивних особистісних властивостей, таких як самостійність, ініціативність та відповідальність, які допомагали б їй пристосуватись до постійних змін у середовищі та сприяли б її особистісному розвитку.

Автори конспекту не згодні з тим, що безліч підходів до визначення відповідальності є наслідком постанови нових вимог до суб'єктивних особистостей людини. Й по друге, така інформація свідчить про те, що автори неусвідомлене констатують, підтверджують факт, що у соціології і психології уникають від визначення головних аспектів відповідальності: сутності, змісту.

У філософській літературі відмічається, що спочатку відповідальність розглядалась у філософському контексті; при цьому, враховуючи особливості епохи, розуміння відповідальності мало чітко виражений ідеологічний характер. Як відмічають її автори у радянському соціумі був розповсюджений феномен колективної відповідальності. У 1972 році філософ О.Г. Спіркін визначав усвідомлення відповідальності як відображення в суб'єкті буття соціальної необхідності; як розуміння сенсу здійснюваних дій, їхніх наслідків для певної соціальної групи, класу, партії, колективу і самого себе. Тут можна

простежити сформований тогочасною ідеологією образ відповідальності. Але автори не розкривають – який же цей образ і фактично теж уникають визначення головних аспектів відповідальності. При цьому найбільш розповсюдженим у філософських дослідженнях є розуміння відповідальності як риси характеру.

На думку авторів конспекту, відповідальність – це не риса характеру, не суб'єктивна риса. Відповідальність – це об'єктивне явище і поняття, й перш за все, воне зобов'язане відповідати на питання: «Відповідальність за що?» Тобто, відповідальність – це необхідність відповідати за якісь негативні дії, порушення якихось правил. На їх здійснення звичайно можуть впливати й риси характеру людини; але при цьому самі риси характеру не можуть перетворитися у відповідальність. Що впевнено можливо стверджувати як, те, що соціальна відповідальність залежить від двох основних факторів: порушень правил соціуму і покарань за це. Тобто, відповідальність зобов'язана відповідати на два питання: За що? і Як?

Й тут можливі тільки два основних варіанти дій: або формувати таку людину, яка ніколи не порушує встановлених у соціуму правил (формувати так звану «соціально-відповідальну людину»); або займатися й організацією покарань за порушення правил соціуму «соціально-невідповідальною людиною», формувати «соціальну відповідальність людини». Так, ось соціальна відповідальність, на відміну від всіх інших аспектів діяльності, займається тільки організацією адекватних засобів покарання за порушення встановлених у соціумі правил. Виховання, мотивація, стимулювання, заохочення до виконання правил соціуму, звичайно важливо, але це не засоби соціальної відповідальності. Це задачі не соціальної відповідальності, це не її предмет. Предмет соціальної відповідальності – виключно і тільки адекватні засоби покарання за порушення правил соціуму. Це виключне особлива, складна і трудомістка задача.

Але, на жаль, значна кількість авторів зі проблем соціальної відповідальності стурбовані якраз не пошуком засобів покарань, адекватних порушенням, а зосередженням на засобах впливу на людину, щоб запобігати порушенням правил соціуму. Тобто, вони займаються не соціальною відповідальністю, а звичайним менеджментом персоналу й тим самим, не формують знання, вміння і навички саме про порушення правил соціуму і визначення адекватних засобів покарань за це. Тому необхідно чітко розуміти, що у соціальній відповідальності існує своя, специфічна, вузька і конкретна задача – встановити характер порушення і визначити адекватний засіб покарання за нього.

Тому ухилення, уникнення визначення головних аспектів відповідальності, якими є сутність і зміст веде деяких авторів до подальшого її помилкового уявлення. Так, наприклад, говориться, що відповідальність є втіленням істинного, найглибшого, принципового ставлення до життя. Під відповідальністю розуміється не лише усвідомлення наслідків вже скоєного, а й

відповідальність за все втрачене. Відповідальність виникає у зв'язку з тим, що скоєна дія не маєвороття. І тому, відповідальність – це здатність людини передбачати події або вчинки на момент їх скоєння, та протягом їх здійснення.

Автори конспекту не можуть погодитися зі цим: тут змішується знову пошук засобів покарання за вже скоєні порушення і здатністю людини запобігати їх. Тобто, знову є змішування соціальної відповідальності зі звичайним менеджментом персоналу, який призначений мотивувати, стимулювати, заохочувати до ідеальної поведінки людини, яка повністю виключає порушення правил соціуму.

Й вже зовсім не можна погодитися зі таким уявленням несуттєвих аспектів відповідальності як розуміння її, як вірність самому собі, довіру моральному змісту власних почуттів та впевненість у своїй правоті; що відповідальність – це здатність відповідати не лише за себе, а й за інших людей, за характер своїх із ними взаємин.

Тому, як і раніше, хоча й іншими словами, відповідальність знову розуміється як риса характеру суб'єкту, як *особистісна якість*, в основі якої – усвідомлений індивідом загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, визнання людиною причетності до соціуму, її власні переконання та моральні принципи.

Цікаві й такі помилки авторів про відповідальність, яку трактують особливим мотивом людських вчинків, який відрізняється від усіх інших лише йому властивою рисою ідеальності; що саме наявність цієї риси у діяльності особистості сприяє її моральному розвитку і не перетворює відповідальність у засіб, за допомогою якого особистість прагне досягнути корисної для неї мети. При цьому автори використовують такі терміни, як «моральна рефлексія», яка на їх думку передбачає здатність індивіда осмислити свої прагнення передбачити результати вчинків з урахуванням власних поглядів та поглядів інших людей, здатність до погодження цілей поведінки із засобами досягнення їх.

Існують й такі думки про відповідальність, з якими автори конспекту принципово не можуть погодитися. Так, відповідальність визначають як певну якість, що характеризує «соціальну типовість» особистості. При цьому виділяються такі найголовніші характеристики відповідальності як: точність, обов'язковість, пунктуальність, чесність, справедливість, готовність відповідати за наслідки власних дій, принциповість.

Якщо це так, то виникає питання: Хіба може існувати відповідальність за такі позитивні риси характеру? Як можливо карати людину за це? На думку авторів конспекту, навпаки, якщо людина дотримується таких якостей, тобто не порушує правил соціуму, вона не тільки не залучається до відповідальності, а тільки отримує подяку, гідна подяки, а не покарання.

Не забувають автори літературних джерел і когнітивну теорію навчання Дж. Роттера, яка «... в основі має концепцію локусу контролю. Учений визначає відповідальність, як властивість інтернальності *особистості*

(схильність приписувати відповідальність за все внутрішнім чинникам – своїй поведінці, характеру, здібностям), яка протистоїть екстернальності (схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам)».

На думку авторів конспекту, фактично, це проблема визначення джерел походження відповідальності – внутрішніх (від народження) або зовнішніх (від впливу соціального середовища). Ясно, що обидві думки виходять з того, що відповідальність – це риса характеру людини.

Схоже розуміння відмічається автором й у К. Роджерса, який визначає відповідальність як головну ознаку сформованої особистості. Самовизначення – сутнісна ознака природи людини, тому кожен відповідальний за те, чим він є.

У літературі існує й така думка про відповідальність: «На сучасному етапі уявлення про відповідальність носять особистісно-орієнтовану спрямованість. В центрі наукових досліджень стоять питання духовної активності та самовдосконалення особистості. Відповідальність є характеристикою будь-яких реальних людських відносин та стосується майже всіх аспектів людської діяльності. Це одна з найважливіших характеристик людини, яка є ознакою моральної зрілості у регулюванні суспільних відносин. Свій прояв відповідальність знаходить у характері особистості, в її почуттях, самосвідомості та різних формах поведінки».

Тут виникає навіть додаткове питання: відповідальність – це характеристика людини або характеристика будь-яких реальних людських відносин? На думку авторів конспекту, причина таких суперечливих суджень про відповідальність в тому, що автори ведуть розмову про відповідальність, сутність якої вони уникають визначати. Тому відповідальність визначається ними виключно рисами характеру людини.

На думку авторів конспекту, відповідальність – це наслідок двох явищ, двох умов: порушення правила соціуму і адекватне покарання за це. А зводити відповідальність тільки до людини, та до того ж, ще й до позитивних рис її характеру – це помилка і відхилення від вирішення однієї проблеми – проблеми визначення правила, яке порушено, і адекватного покарання за нього.

Дисципліна «Соціальна відповідальність» й призвана ознайомити з цими правилами і адекватними засобами покарання за їх порушення переважно на підприємстві. В інших випадках передавати цю проблему на розгляд вищій посадовій особі, а у крайньому випадку – у суд.

Узагальнення результатів проведеного аналізу приводить до висновку – майже вся полеміка йдеться ось коло чого: існують два протилежні поняття і явища: «соціальна відповідальність людини» і «соціально-відповідальна людина».

Як ні парадоксально, термінологічно соціально-відповідальна людина (СВЛ) не має ніякого відношення до соціальної відповідальності людини. СВЛ – це позитивна абстракція, ідеал, повний позитив людини, яка виконує всі правила соціуму. Вже з цього слідує, що їй нема необхідності відповідати за порушення правил соціуму – вона за своїм визначенням їх не порушує. Однак,

автори літературних джерел саме людину, її риси характеру (й що ще більш дивовижне – позитивні риси) ставлять в основу відповідальності.

Але справа в тому, що й навіть антипод СВЛ, тобто, «соціально невідповідальна людина (СНВЛ)» сама по собі, від своєї негативній природи не завжди порушує правила конкретного соціуму – їй необхідно належати до цього соціуму, мати відношення до його правил. Тобто, для відповідальності недостатньо суб'єктивного фактору – існування суб'єкту, СНВЛ, з її негативними від народження рисами характеру. Її неможливо притягнути до відповідальності тільки за її характер. Тобто, й не може бути відповідальності. До речі, просто карати людину навіть від народження соціально-невідповідальну – це само по собі є порушення. Відповідальність не наступає коли, навіть у випадку існування СНВЛ і порушення ним правила, відсутнє покарання. Воно, до речі, може бути відсутнє, коли посадова особа, яка зі своїх прямих обов'язків, зобов'язана робити покарання, ухиляється від цього. У даному випадку вона сама порушує правило (свій посадовий обов'язок) й зобов'язана теж залучатися до відповідальності.

Результатом проведеного аналізу є ще один важливий висновок: будь-яка відповідальність, відповідальність у будь-якій сфері завжди соціальна. Тому не буде помилкою говорити просто про відповідальність, яка завжди соціальна; але вона може мати назву ще і від сфери існування соціуму, його правил: юридична соціальна відповідальність, або просто юридична відповідальність; економічна відповідальність, політична відповідальність, професійна відповідальність тощо.

Особливе важливого значення, на думку авторів конспекту, набуває дослідження, встановлення характеру зв'язку відповідальності і свободи.

1.3. Характер зв'язку відповідальності і свободи

У літературі щодо соціальної відповідальності відмічається такий її зв'язок зі свободою: «В різних дослідженнях та концепціях відповідальність розуміється як свобода вибору, волі та засобів існування або як дотримання моральних норм, як спосіб реалізації життєвої позиції або як спосіб самореалізації особистістю своєї сутності».

Автори конспекту вважають за необхідне висказати таке судження щодо приведеної цитати. Відповідальність не може бути ототожнена зі свободою волі: відповідальність настає тільки після реалізації свободи волі, причому лише тоді, коли здійснюється порушення правил соціуму. Але для відповідальності необхідна ще одна умова, яка взагалі не пов'язана зі свободою волі – це покарання за це порушення.

А що стосується розуміння відповідальності як дотримання моральних норм, то це виключне помилкове судження – дотримання моральних норм, правил не є порушенням, тому неможливе і покарання, а значить не наступає і відповідальність.

Й навіть якщо розуміти відповідальність як дотримання моральних норм, то встає питання: а чим же тоді є порушення моральних норм.

Ну, й неможливе взагалі уявити собі таке, що відповідальність (яка настає саме як наслідок порушення встановлених у соціуму норм) може трактуватись як спосіб реалізації життєвої позиції або як спосіб самореалізації особистістю своєї сутності. Звичайно, у принципі, можливо припустити існування такої особистості – але це вже відхилення від норм не тільки моралі...

Існує й такі уявлення, розуміння характеру зв'язку відповідальності і свободи, які ставлять відповідальність вище за свободу.

Для авторів конспекту ближче розуміння свободи, де вона розуміється, як одна з основних, найскладніших філософських категорій, яка визначає сутність людини, що складається з її здатності мислити і діяти відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, а не внаслідок якогось примусу. Як відмічається у літературі, ще від часів Античності і аж до наших днів ідея свободи була притаманною практично всім розвиненим філософським системам. В історії філософської думки існували різні підходи до визначення свободи, шляхів і засобів її досягнення. Так, наприклад, для представників античної філософії – Сократа, Діогена, Епікура і Сенеки – свобода є змістом і метою людського існування. Для представників середньовічної схоластики – Ансельма Кентерберійського, Альберта Великого і Фоми Аквінського – свобода розуму і вчинків можливі тільки в межах церковних догматів, за межами ж їхня свобода являє собою ересь, тяжкий гріх.

У Новий час панівною стає точка зору на свободу як на природний стан людини, шлях до соціальної рівності і справедливості (Томас Гоббс, Поль Анрі Гольбах, П'єр-Симон Лаплас).

Велику увагу проблемі свободи приділяли і представники німецької класичної філософії. Еммануїл Кант, наприклад, під свободою розумів інтелігібельну (тобто недоступну чуттєвому пізнанню) сутність людини; для Йоганна Готлібу Фіхте свобода – єдина абсолютна реальність; а Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розумів під свободою багатопланову реальність, що у всіх своїх проявах являє форму об'єктивації абсолютного духу.

Значний внесок у розвиток даної категорії зробили Бенедикт Спіноза, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Артур Шопенгауер, Фрідріх Ніцше, Жан Поль Сартр, Карл Ясперс, Микола Бердяєв, Володимир Соловйов, Григорій Сковорода, Пантелеймон Куліш.

Розуміння свободи в її діалектичній взаємодії з необхідністю, слід розглядати й з позиції волюнтаризму і фаталізму. Волюнтаризм (від лат. *voluntas* – воля) – це ідеалістичний напрям у філософії, що розглядає волю (тобто, свободу) як вищий принцип буття. Передумовою сучасного волюнтаризму є ідеї Августина й Іоана Дунса Скота про перевагу волі над інтелектом, а також вчення Канта й Фіхте про примат практичного розуму. Як самостійний напрям волюнтаризм був розроблений Шопенгауером, для якого воля – це лиш сліпа, нерозумна першооснова, що диктує свої закони людині.

Діяти в дусі волонтаризму – значить не рахуватися з історичною необхідністю, із законами природи і суспільства і видавати своє свавілля, свободу за вищу мудрість. Отже, волонтаризм абсолютизує свободу і відкидає необхідність в історії суспільства і житті окремої людини.

На думку ж прихильників фаталізму (від лат. *fa tais* - фатальний), історія людства і життя кожної людини накреслені долею (міфологія і повсякденний фаталізм), Божою волею (теологія) або ж невблаганним поєднанням причинно-наслідкових зв'язків усередині замкнутої каузальної системи (раціоналізм Гоббса, Спінози). Таким чином, фаталізм абсолютизує необхідність у соціальних процесах і відкидає свободу вибору.

У контексті даного конспекту важливим є питання розуміння співвідношення свободи і відповідальності; є визначення межі свободи діяльності людини. Свобода є фундаментальною цінністю для людини, але вона повинна мати свої кордони, межі, щоб не стати свавіллям, насильством над іншими людьми, тобто не перетворитися на неволю. Таким чином, межами свободи є інтереси іншої людини, соціальних груп і суспільства в цілому, а також природи як природної основи існування суспільства. У суспільстві (тобто, у соціумі) свобода особи обмежується інтересами суспільства, соціумів. Отже, по-перше, особистість і суспільство, людина і соціум – це дві взаємозалежні, взаємодоповнюючі сторони способу засвоєння дійсності людиною. Немає особистості без суспільства, і немає суспільства без особистості. По-друге, у кожен історичну епоху існує свій тип відносин між особистістю і суспільством. Міра свободи, яку вкладають люди в кожен конкретну епоху, залежить від рівня розвитку економіки, від соціальних відносин і політичного ладу тієї чи іншої держави. Тому свобода і відповідальність – нероздільні поняття. Свобода неможлива без відповідальності і обов'язку людини перед світом, у якому вона існує. Відповідальність – це неминуха ціна свободи, плата за неї.

Але автори конспекту вважають, що свобода – це явище і поняття, яке не менш складне, ніж відповідальність. Свобода може по-різному проявлятися у різних ситуаціях і у різних людей. Тому неможливо говорити про свободу взагалі і відповідальність, необхідно вести мову про конкретний вид свободи в залежності від контексту. У контексті відповідальності необхідно дотримуватися підходу, який використав ще Аристотель, коли він досліджував походження відповідальності. Аристотель при цьому використовує тільки один конкретний вид свободи – свободу волі. За Аристотелем з відповідальністю необхідно пов'язувати тільки свободу волі.

Їй необхідна така примітка: конспект розрахований, перш за все, для студентів, як майбутніх практичних виробничих менеджерів, для менеджерів підприємства. Саме тут мають місце і конкретні види правил соціуму, соціуму підприємства і їх порушення – це посадові обов'язки, саме їх порушення веде до відповідальності. До речі, якщо відповідна посадова особа не притягує до відповідальності порушника посадових обов'язків, сама порушує свої посадові

обов'язки й зобов'язана сама залучатися до відповідальності.

Отже, результатами **Темі 1** є такі висновки:

- Відповідальність виникає тільки там, де є два явища, дві умови: порушення правил соціуму і покарання за це. Саме у цьому є місце відповідальності.
- Дисципліна «Соціальна відповідальність» призвана забезпечити майбутніх менеджерів знаннями, вміннями і навичками організації саме покарань у повної відповідності, адекватності їх скоєному порушенню. У цьому *місце дисципліни* «Соціальна відповідальність».
- Аналіз, оцінка і висновки щодо трактування відповідальності у літературі показали, що існує ототожнення двох основних явищ і понять: «соціальна відповідальність людини» і «соціально-відповідальна людина»; при цьому більшість авторів помилково пов'язує відповідальність саме зі соціально-відповідальною людиною, як людиною, яка не порушує правила соціуму.
- Зв'язок відповідальності і свободи – виключно складна проблема, тому що складні дві її складові: відповідальність і свобода. Тому автори конспекту вважають за логічне брати до уваги тільки добре визначену у даному контексті одну складову свободи – свободу волі, яку визначив вперше Аристотель.
- Відповідальність не може бути ототожнена зі свободою волі: відповідальність настає тільки після реалізації свободи волі, причому лише тоді, коли здійснюється порушення правил соціуму. Але для відповідальності необхідна ще одна умова, яка взагалі не пов'язана зі свободою волі – це покарання за це порушення.
- Встановлене, що у літературі досі часто панує багатослівне тлумачення неосновних і навіть другорядних аспектів відповідальності замість короткого, оперативного визначення, перш за все, основних її аспектів – сутності, змісту, ролі і місця, зв'язку відповідальності з мораллю і правом й особливо її походження, її витоки, джерела. Тому далі у **Темі 2** проводитиме аналіз трьох концепцій, так званого у літературі, походження відповідальності. Зв'язок відповідальності з мораллю і правом буде розглянутий в окремі темі конспекту – **Темі 3**.

Тема 2. Три концепції походження порушення правил соціуму

- 2.1. Концепція свободи волі Аристотеля
- 2.2. Концепція вродженого характеру відповідальності
- 2.3. Концепція вродженого і набутого характеру відповідальності

У літературі некоректно ці концепції називають концепціями походження відповідальності, а у дійсності мову ведуть про походження тільки порушення правил соціуму. Більш за те у Темі 1 було доведено, що відповідальність не може походити тільки від порушення правил соціуму: необхідний ще один елемент – покарання за це порушення.

2.1. Концепція свободи волі Аристотеля

Одразу така важлива примітка: Аристотель ототожнює відповідальність тільки з порушенням правил соціуму. У Темі 1 було доведено (при всій повазі до Аристотеля), що порушення правил соціуму – це тільки необхідна, але недостатня умова появи відповідальності. Аристотель стверджує лише про одну важливу, необхідну умову походження відповідальності – про порушення правил соціуму, чому людина порушує правила соціуму. Й він стверджує: тому що людина має право вільно обирати дотримання або недотримання встановлених в соціумі правил, приймати рішення і вчиняти дії відповідно до своїх думок і уподобань (це свобода волі); але людина повинна нести відповідальність за наслідки. Вона не може, не повинна перекидати провину за негативні результати своїх рішень і дій на інших.

Аристотель правильно вказував, що у відповідальності знаходиться лише один із проявів свободи, – «свобода волі». Й Аристотель відмічає такий важливий факт, який проходить поза увагою сучасних дослідників: свобода волі – це лише одна з умов відповідальності. Вже з цього слідує, що зобов'язана бути ще одна її умова, крім порушення правил соціуму; і як було доведено у Темі 1, ця умова є покарання за порушення правил. Але саме тільки порушення правил є результатом прояву свободи волі. А покарання – це не є проявом свободи волі. Тому й не випадково концепція Аристотеля має назву не концепція відповідальності Аристотеля, а концепція тільки свободи волі Аристотеля, або концепція порушення правил соціуму.

2.2. Концепція вродженого характеру відповідальності

Й тут одразу теж необхідна така ж примітка: якщо точно, то це концепція вродженого характеру не відповідальності, але теж концепція тільки вродженого характеру однієї, тільки необхідної умови відповідальності – порушення правил соціуму. Прихильники вродженого характеру походження порушень правил соціуму кажуть: «Концепція свободи волі ризикує сильно постраждати з часом за умови, якщо вдасться довести, що вчинки (тобто правила поведінки людини) можуть бути обумовлені генетичними причинами. Тоді відповідальність за них опиниться під питанням: ну, насправді, не винна ж людина, що їй дістався варіант гена, пов'язаний з підвищеною агресивністю, він взагалі йому дістався за дев'ять місяців до її народження, вона ніяк його не обирала. Аргументи такого роду вже висувались в американських судах».

2.3. Концепція вродженого і набутого характеру відповідальності

Існує й третя точка зору: відповідальність (а точніше – порушення правил соціуму) є і вроджене і набуте одночасно.

Висновок остаточний: оскільки друга і третя концепції не підтверджені практикою, то залишається тільки концепція свободи волі, свободи вибору

дотримуватись або не дотримуватись правил встановлених соціумом.

Тема 3. Відповідальність, мораль і право

3.1. Мораль і етика

3.2. Мораль і право

3.3. Зв'язок відповідальності з правом і мораллю

3.1. Мораль і етика

О моралі, етиці і праві існує велика кількість літератури. Фактично, зараз встановлені схожість і відмінність, роль і місце, сутність і зміст цих термінів. Для нас важливо у конспекті визначити вплив, зв'язок моралі, етики і права із відповідальністю. Але спочатку про зв'язок моралі і етики.

У літературі відмічається, що Слово «етика» походить з давньогрецької мови. Відомим воно було ще за часів Гомера та означало злагодженість стосунків, життя з дотриманням традиційних засад, а також узвичаєну сутність якогось явища. Пізніше знаменитий філософ античних часів Аристотель у IV столітті до нашої ери вживає такі поняття як *ethikos* (прикметник – «етичний») та *ethika* (власне, етика). Розуміння слова «етичний» визначалося як добродієність в характері людини, такі як помірність, мужність, мудрість, справедливість, відмежовуючи таким чином їх від чеснот розуму. Поняття ж «етика» отримало визначення галузі вчення, яке досліджує притаманну людині добродієність. Відтоді й по сьогоднішня етична наука не змінила свою назву. Етика вивчає та упорядковує закономірності й принципи моралі, досліджує походження, розвиток та її функції, роль та практичне застосування у повсякденному житті окремого індивіда і суспільства в цілому. Створення етики не йде шляхом теоретичних інтересів до окремих областей дійсності, що спостерігається у більшості наук, передумовою цьому стає саме факт існування людини у суспільстві.

Виникнення моралі як явища не є подією певного періоду в історії, адже мораль притаманна суспільству протягом усього часу його багатовікового розвитку. З давніх давен і до сучасності дійсність людини, що перебуває серед подібних собі, поєднувалася моральними канонами найрізноманітнішої суті і змісту, маючи вигляд традицій та звичаїв, державних чи релігійних постулатів. Розуміння й з'ясування етики як предмету передбачає надання йому принципово інакшого сенсу замість традиційного.

Етика не схильна перейматися безпосередньо детермінованими вчинками та діяльністю особистості не маючи при цьому вибору. Тобто, наука етика вивчає мораль на всіх її рівнях і сферах суспільного функціонування. Відповідно до приналежної їй системи категорій етика інтерпретує й

обґрунтовує норми моралі, стимулюючи нерідко їх подальший розвиток.

Мораль (mos, moris – характер, звичай) усталений як термін походить від латинського відповідника слова етика. Тобто значення у нього було подібне (звичай, властивість, закон) і містило в собі перекладний характер з давньогрецької мови. Мораль являє собою систему поглядів, норм, уявлень, оціночних суджень, регулюючих діяльність людини; своєрідна форма суспільної свідомості. Відомий філософ древнього риму – Цицерон, утворив похідний прикметник – «моральний», за аналогією зі словом «етичний».

Мораль є одним із способів нормативного регулювання поведінки людини, особливою формою суспільної свідомості і видом суспільних відносин. Є ряд визначень моралі, в яких відтіняються ті чи інші її істотні властивості.

Мораль складає собою систему принципів і норм поведінки, що визначають характер відносин між людьми відповідно до прийнятих в даному суспільстві понять про добро і зло, справедливе і несправедливе, гідне і негідне. Дотримання вимог моралі забезпечується силою духовного впливу, суспільною думкою, внутрішнім переконанням, совістю людини.

Особливістю моралі є те, що вона регулює поведінку і свідомість людей в усіх сферах життя (виробнича діяльність, побут, сімейні, міжособистісні та інші відносини). Мораль поширюється також на міжгрупові і міждержавні відносини.

Моральні принципи мають загальне значення, охоплюють всіх людей, закріплюють основи культури їх взаємовідносин, створювані в тривалому процесі історичного розвитку суспільства. Кожен вчинок, поведінка людини може мати різноманітне значення (правове, політичне, естетичне тощо), але його моральну сторону, моральний зміст оцінюють за єдиною шкалою. Моральні норми повсякденно відтворюються в суспільстві силою традиції, владою загальноновизнаної і підтримуваної усіма дисципліни, громадською думкою. Їх виконання контролюється всіма.

Мораль залежить від умов людського буття, життєвих потреб людини, але визначається рівнем суспільної та індивідуальної свідомості. Поряд з іншими формами регулювання поведінки людей у суспільстві мораль служить для узгодження діяльності безлічі індивідів, перетворенню її (діяльності) в сукупну масову діяльність, підпорядковану певним соціальним законам.

Досліджуючи питання про функції моралі, виділяють регулятивну, виховну, пізнавальну, оціночно-імперативну, орієнтувальну, мотиваційну, комунікативну, прогностичну і деякі інші її функції.

Регулятивна функція вважається провідною функцією моралі. Мораль спрямовує і коригує практичну діяльність людини з точки зору врахування інтересів інших людей, суспільства. При цьому активний вплив моралі на суспільні відносини здійснюється через індивідуальну поведінку.

Виховна функція моралі полягає в тому, що вона бере участь у формуванні людської особистості, її самосвідомості. Мораль сприяє

становленню поглядів на мету і сенс життя, усвідомлення людиною своєї гідності, обов'язку перед іншими людьми і суспільством, необхідності поваги до прав, особистості, гідності інших. Цю функцію прийнято характеризувати як гуманістичну. Вона впливає на регулятивну та інші функції моралі.

Мораль розглядають і як особливу форму суспільної свідомості, і як вид суспільних відносин, і як діючі в суспільстві норми поведінки, які регулюють діяльність людини – моральну діяльність.

Етика – вчення про мораль. Якщо термін «мораль» латинського походження, то «етика» походить від давньогрецького слова «етос» – місцеперебування, спільне житло. У IV столітті до нашої ери Аристотель позначив прикметником «етичний» клас людських чеснот – чеснот характеру на відміну від чеснот розуму – діаноетичних. Аристотель утворив новий іменник *ethica* (етика) для позначення науки, яка вивчає чесноти. Таким чином, етика як наука існує понад двадцять століть.

У сучасному розумінні етика – філософська наука, що вивчає мораль як одну з найважливіших сторін життєдіяльності людини, суспільства. Якщо *мораль* являє собою об'єктивно існуюче специфічне *явище* суспільного життя, то *етика як наука* вивчає мораль, її сутність, природу і структуру, закономірності виникнення та розвитку, місце в системі інших суспільних відносин, теоретично обґрунтовує певну моральну систему.

Історично предмет етики істотно змінювався. Вона починала складатися як школа виховання людини, навчання його чеснотам, розглядалася і розглядається (релігійними ідеологами) як заклик людини до виконання божественних заповітів, що забезпечують безсмертя особистості; характеризується як вчення про священний непорушний обов'язок і способи його реалізації, як наука про формування «нової людини» – безкорисного будівельника абсолютно справедливого громадського порядку.

У вітчизняних публікаціях сучасного періоду переважаючим є визначення етики як науки про сутність, закони виникнення та історичного розвитку моралі, функціях моралі, моральних цінностях суспільного життя.

В етиці прийнято розділяти два роди проблем: власне теоретичні проблеми про природу і сутність моралі і моральну етику – вчення про те, як повинна поводитися людина, якими принципами і нормами має керуватися.

У системі науки виділяють, зокрема, етичну аксіологію, що вивчає проблеми добра і зла; деонтологію, що досліджує проблеми обов'язку та належного; деспрективну етику, що вивчає мораль того чи іншого суспільства в соціологічному та історичному аспектах; генеалогію моралі, історичну етику, соціологію моралі, професійну етику.

Етика як наука не тільки вивчає, узагальнює і систематизує принципи і норми моралі, що діють в суспільстві, але і сприяє виробленню таких моральних уявлень, які в максимальній мірі відповідають історичним потребам, сприяючи тим самим вдосконаленню суспільства і людини. Етика як наука служить соціальному та економічному прогресу суспільства, утвердженню в

ньому принципів гуманізму і справедливості.

3.2. Мораль і право

З мораллю тісно пов'язане право. У контексті даного конспекту інтересу набувають, перш за все, загальні принципи права (тобто, загальні правила поведінки людини). Вони професійно викладені у літературі. До принципів права тут відносять такі:

- Принцип свободи – право виступає як міра свободи – політичної, економічної, ідеологічної.
- Принцип справедливості – право виступає як міра справедливості.
- Принцип рівності – це рівність усіх перед законом, рівність прав і обов'язків, незалежно від національної релігійної й іншої приналежності, службового й іншого положення, рівна відповідальність перед законом.
- Принцип гуманізму – це право на життя, здоров'я, особисту волю і безпеку, право на охорону своєї честі і репутації, недоторканість особи тощо.
- Принцип демократизму – означає, що право і законодавство виражають волю народу, волю всіх і кожного, формуються через форми народовладдя: безпосередню і представницьку демократію.
- Принцип законності – виражається у вимогах: якості нормативно-правових актів, несуперечності їх один одному (між ними має бути ієрархічна субординація залежно від юридичної сили); суворого додержання та виконання юридичних норм, правових приписів усіма суб'єктами – громадянами, їх громадськими та некомерційними організаціями, посадовими особами, державними органами. Передбачає також недопустимість зловживання суб'єктивним правом;
- невідвортної відповідальності за вину громадян і посадових осіб.

Галузеві принципи права притаманні конкретній галузі права. Вони серед іншого визначають специфіку певної галузі. Наприклад, принцип рівності сторін у майнових відносинах – у цивільному праві; принцип забезпечення свободи праці – у трудовому праві тощо.

Міжгалузеві принципи права характерні декільком близьким галузям права. Наприклад, принципи гласності, змагальності сторін і незалежності судочинства – у кримінально-процесуальному та цивільно-процесуальному праві; принципи матеріальної відповідальності – у цивільному та трудовому праві тощо».

Поглибленню розуміння відповідальності сприяє визначення характеру зв'язку моралі і права. Автори літературних джерел для цього встановили схожість і відмінність моралі і права.

Схожість моралі і права проявляється у наступному:

- належать до соціальних норм і володіють загальною властивістю нормативності;
- є основними регуляторами поведінки;

- мають спільну мету – регулювання поведінки людей зі стратегічним завданням збереження і розвитку суспільства як цілого;
- базуються на справедливості як на вищому моральному принципі;
- виступають мірою свободи індивіда, визначають її межі.

Разом з тим, норми права і норми моралі все ж відрізняються одне від одного:

- за походженням. Норми моралі складаються в суспільстві на основі уявлень про добро і зло, честь, совість, справедливість. Вони набувають обов'язкового значення з усвідомленням і визнанням їх більшістю членів суспільства. Норми права, що встановлюються державою, після вступу в силу відразу ж стають обов'язковими для всіх осіб, перебувають у сфері їх дії;
- за *формою виразу*. Норми моралі не закріплюються у спеціальних актах. Вони містяться в свідомості людей, існують і діють як звід неписаних правил. У свою чергу, правові норми в сучасних умовах отримують письмове вираження в офіційних державних актах (законах, указах, постановах, судових рішеннях тощо), що підвищує їх авторитет, надає їх вимогам чіткості і визначеності;
- за механізмом дії. Право може регулювати тільки вчинки людей, тобто тільки такі їх дії (або бездіяльність), які сприймаються і усвідомлюються саме діючим суб'єктом. *Правові* норми не можуть прямо втручатися у світ думок і почуттів. Правове значення має лише те повеління людини або колективу, яке виражене зовні, у зовнішній фізичному середовищі – у формі рухів тіла, дій, операцій, діяльності, що здійснюються в об'єктивній дійсності. *Мораль* висуває вимоги не лише до благородства вчинків, а й до чистоти думок і почуттів. Дія норм моралі здійснюється через формування внутрішніх установок, мотивів поведінки, цінностей і прагнень, принципів поведінки і в певному сенсі не передбачає наявності якихось заздалегідь зовні встановлених механізмів регулювання. Як відомо, основним внутрішнім механізмом моральної саморегуляції є совість, а неформальним, зовнішнім – звичаї і традиції як багатовікова колективна мудрість народу;
- за способом охорони від порушень. Норм моралі і норм права в переважній більшості випадків дотримуються добровільно на основі природного розуміння людьми справедливості їх приписів. Реалізація і тих, і інших норм забезпечується внутрішнім переконанням, а також засобами громадської думки. Саме суспільство, його громадянські інститути, колективи вирішують питання про форми реагування на осіб, які не дотримуються моральних заборон. При цьому моральний вплив може бути не менш дієвим, ніж правовий, а іноді і більш ефективним. Такі способи охорони цілком достатні для моральних норм. Для забезпечення правових норм застосовуються ще й міри державного примусу. Протиправні дії тягнуть за собою реакцію держави, тобто особливу юридичну відповідальність, порядок покладання якої строго регламентований законом і носить

процесуальний характер. Людина карається від імені держави. Правопорушник відкрито протиставить свою волю загальній волі, втілену державою в нормах права, і його засудження і покарання має носити не тільки особистий, а й державний характер. Наслідки аморальної поведінки також можуть бути важкими і непоправними. Однак, порушення моральних норм в основному не тягне за собою втручання державних органів. У моральному відношенні чоловік може бути вкрай негативною особистістю, але юридичної відповідальності він не підлягає, якщо не вчиняє ніяких протиправних вчинків. Відповідальність за порушення моральних норм носить інший характер і не має суворо регламентованої форми і процедури здійснення. Моральні санкції досить різноманітні. Покарання виражається в тому, що порушник піддається моральному осуду або навіть примусу, до нього застосовуються заходи громадського та індивідуального впливу (зауваження, вимога вибачення, розірвання дружніх і інших взаємовідносин тощо). Це відповідальність перед оточуючими людьми, колективами, сім'єю і суспільством, а не перед державою;

- за ступенем деталізації. Норми моралі виступають у вигляді найбільш узагальнених правил поведінки (бути добрим, справедливим, чесним тощо). Вимоги моралі категоричні і не знають винятків: «не убий», «не вкради». Правові норми являють собою деталізовані, у порівнянні з нормами моралі, правила поведінки. У них закріплюються чітко визначені юридичні права і обов'язки учасників суспільних відносин. Надаючи конкретну формулу правомірної поведінки, право прагне докладно вказати на всі варіанти заборон. Наприклад, заповідь «не убий» у кримінальному законі представлена безліччю складів: вбивство; вбивство матір'ю новонародженої дитини; вбивство, вчинене в стані афекту; вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони або перевищенні заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин тощо. Крім того, як бачимо, право вважає правомірним (при дотриманні встановлених у законі умов) заподіяння смерті в стані необхідної оборони або при затриманні злочинця;
- за сферою дії. Норми моралі охоплюють практично всі сфери взаємин людей, в тому числі і правову сферу. Право впливає тільки на найбільш важливі сфери суспільного життя, регулюючи тільки суспільні відносини, підконтрольні державі. Як уже зазначалося, мораль покликана впливати на внутрішній світ людини, формувати духовну особистість, право ж не здатне втручатися в сферу почуттів та емоцій, у глибинний внутрішній світ особистості. Однак, сфера дії моралі не безмежна. Більшість правових процедурних і процесуальних моментів (послідовність стадій процесу законотворення, порядок ведення судового засідання, огляд місця при дорожньо-транспортній пригоді тощо) є етично нейтральними, і, отже, не можуть регулюватися мораллю. Не можна забувати, що в кожній країні офіційно визнається за загальним правилом єдина система права, якій має підпорядковуватися все населення цієї країни. Моральні вимоги не

складають такої спільної і єдиної системи. Мораль може диференціюватися у відповідності з класовим, національним, релігійним, професійним або іншим поділом суспільства; пануюча мораль – корпоративна, мораль правлячої еліти тощо. Відмінності моральних принципів і моральних настанов існують не тільки між певними соціальними групами. Можна вказати на особливості професійної етики лікарів, юристів, вчителів тощо. Але і між людьми однієї і тієї ж соціальної групи. Зрозуміло, що «індивідуальних» правових норм не може бути;

- за принципом дії. В юридичній літературі давно відзначається, що норма права виходить з формальної рівності між тими людьми, на яких поширюється її дія. Право в цьому сенсі є застосуванням рівного масштабу до людей. Наприклад, у сучасному суспільстві діють принципи загального і рівного виборчого права, згідно з якими всі виборці мають один голос, хоча хтось освіченіше, а хтось не дуже, хтось добре розбирається в політичних проблемах, а хтось гірше тощо. Але право і не може діяти інакше, тому що воно охороняє і виражає інтерес кожного – в даному випадку – виборця, а інтереси всіх виборців рівні. Мораль не визнає цієї рівності. За її канонами, кому більше дано, з того й більше вимагається.

Відмінності права та моралі є підставою для їх взаємодії та співпраці. Вони слугують високим цілям, ідеалам добра і справедливості, досягненню гармонії і процвітання, розвитку особистості й суспільства, забезпеченню й підтриманню громадського порядку.

Можливо також додати такі знання про право і мораль: мають один спільний корінь – духовну природу людини; право містить зародки примусового, тобто того, чого позбавлений моральний закон.

Інтерес щодо зв'язку моралі і права представляє й думки таких видатних соціальних філософів, як Еммануїл Кант і Ієремія Бентам. Вони право і мораль розглядаються у зв'язку зі справедливістю.

Кант вперше виключно конкретно позначив справедливість як моральну і правову (мораль і право). На його думку, правова справедливість повинна насаджуватися в суспільстві примусовим чином; тільки в цьому випадку можна розраховувати на здійснення і моральної справедливості.

Кантівський погляд прямо протилежний будь-якому вченню про природне право, яке підтверджує, що правова справедливість повинна ґрунтуватися на принципах божественної або моральної справедливості. Кінцева мета юридичної (правової) справедливості – зробити можливим здійснення моральної справедливості, однак юридична справедливість повинна захищати, а не примушувати до моральної справедливості. Саме і тільки в умовах юридичної (правової) справедливості людина вільна здійснити моральну справедливість. Ось де вперше встановлено зв'язок права, моралі і свободи.

Бентам належав до зовсім іншої філософської традиції, ніж Кант, але позиції цих мислителів щодо юридичної справедливості, по суті, збігалися.

Завдяки Бентamu і Канту замість пошуку абстрактної і містичної формули справедливості як такої з'явився акцент на соціальній справедливості, економічній справедливості, політичній справедливості і юридичній справедливості. Вони не були згодні в визначенні того, що таке моральна справедливість, проте вони цілком погоджувалися, що юридична справедливість є передумовою моральної справедливості.

Аналіз показав в цілому схожість поглядів філософів на справедливість. Вони підкреслювали той факт, що справедливість є в усі сферах діяльності людини і, перш за все, в філософії, економіці, юриспруденції.

Автори конспекту вважають за необхідне додати визначення таких аспектів, які не знайшли відображення у літературі – сутність і зміст моралі і права. Без цього неможливе визначити важливіший аспект саме соціальної відповідальності (об'єкту дисципліни «Соціальна відповідальність»), а саме – зв'язок відповідальності з правом і мораллю.

Для цього вони застосували найефективнішу методику будь-якого дослідження – методику «2С70». Її використання надало такі результати:

- Сутність моралі – це не суворо регламентовані правила поведінки людини (вони засновані на розумінні добра і зла, справедливості і несправедливості, гідності і негідності).
- Зміст моралі: несуворі права і заборони.
- Сутність права – це суворо регламентовані правила поведінки людини.
- Зміст права: суворі права і заборони;

Отже, після такого глибокого аналізу права і моралі можна встановити їх зв'язок з відповідальністю – об'єктом даного конспекту.

3.3. Зв'язок відповідальності з правом і мораллю

На думку авторів конспекту, ця проблема теж достатньо глибоко досліджена у літературі. З неї випливає основний висновок про зв'язок відповідальності з правом і мораллю. При цьому підкреслюється різний характер зв'язку відповідальності з правом і мораллю.

Так, правила юридичної відповідальності (тобто, права) та порядок її реалізації строго регламентовані законом.

Інший характер носить відповідальність за порушення норм моралі. Тут немає ні встановлених форм, ні чіткої процедури. До порушника застосовуються різні форми морального впливу (зауваження, бойкот, висміювання, публічне засудження тощо), які складаються стихійно.

Тобто, зв'язок відповідальності, права і моралі у характеру зв'язку їх сутностей, а саме: у народженні двох різних форм відповідальності (правової і моральної відповідальності).

Отже, результатами **Теми 3** є визначення основних аспектів соціальної відповідальності:

- Сутність соціальної відповідальності – це організація адекватності засобів

покарань характеру порушень правил соціуму.

- Зміст соціальної відповідальності включає два елементи: порушення правил і покарання за це.
- Сутність моралі – це не суворо регламентовані правила поведінки людини, які засновані на розумінні добра і зла, справедливості і несправедливості, гідності і негідності.
- Сутність права – це суворо регламентовані правила поведінки людини.
- Зміст права: суворі права і заборони; *зміст* моралі: несуворі права і заборони.
- Зв'язок відповідальності з правом і мораллю у характеру зв'язку їх сутностей, а саме: у народженні двох різних форм відповідальності (правової і моральної відповідальності).
- Правила соціуму можуть визначатися різними термінами: закони, принципи, норми, кодекси, обов'язки (професійні обов'язки – це теж правила соціумів: економістів, інженерів, адміністраторів).
- Будь-яка відповідальність завжди соціальна; тому можна говорити просто про відповідальність.
- Існують і різні засоби покарання в залежності від різного характеру порушень. Тому настає і різна форма соціальної відповідальності, або просто різна форма відповідальності: економічна, політична, юридична, професійна тощо.

Для випускників ЗВО найбільший практичний інтерес становлять правила і засоби покарання за їх порушення у сферах менеджменту, бізнесу, економіки як у трьох найважливіших видах соціальної відповідальності підприємства. Вони розглядатимуться у трьох наступних темах конспекту. Справа в тому, що на початку ХХ століття деякі власники багатьох фірм висловлювали впевненість у тому, що корпорації зобов'язані використовувати свої ресурси таким чином, щоб суспільство було у вигаді. Ендрю Карнегі, якій займався виробництвом сталі, наприклад, вклав 350 мільйонів доларів у соціальні програми і побудував понад 2000 публічних бібліотек. Джон Д. Рокфеллер пожертвував 550 мільйонів доларів і заснував фонд Рокфеллера. Доктрина капіталістичної благодійності, згідно якої прибуткові організації повинні жертвувати частину своїх коштів на благо суспільства, була розглянута Карнегі в роботі «Євангеліє процвітання», опублікованій в 1900 році. Біблія встановлює так звану десятину.

Згідно думки професора Престона, концепції соціальної ролі бізнесу почали поступово змінюватися у п'ятдесятих роках. Частково це було обумовлено розвитком співпраці між бізнесом та урядом під час другої світової і що послідувала за нею «холодною війною». В цей період був створений Комітет з економічного розвитку, до якого увійшли найбільш визначні представники ділового світу. Хоча мета комітету полягала в консультуванні уряду з економічних та комерційних питань, значення комітету виявилось істотніше, оскільки таким шляхом розширилась участь ділового світу у

вирішенні проблеми соціальної та державної політики. Саме в ці роки заявила перша ґрунтована праця на тему соціальної відповідальності. У книзі «Соціальна відповідальність бізнесмена» Ховард Боуен розглянув, як концепція соціальної відповідальності може бути поширена на бізнес, а усвідомлення і соціальних цілей при прийнятті ділових рішень може приносити соціальні та економічні вигоди суспільству.

Таким чином, мету (місію) підприємства стали трактувати більш широко, а не тільки як економічну (отримання прибутку). Природа підприємства не тільки економічна, але і соціальна. Корпорації повинні діяти не тільки в своїх вузьких економічних інтересах, але задовольняти потреби всього суспільства. Підприємство повинне бути соціально відповідальним.

У даному контексті необхідна й така примітка: поняття «підприємство», «підприємництво», «бізнес» іноді необхідно розуміти як такі, що мають значну схожість, й в окремих випадках навіть ототожнюються.

Тема 4. Соціальна відповідальність у менеджменті

4.1. Витоки відповідальності менеджерів

4.2. Соціальна відповідальність менеджера при Підготовці та Реалізації
Управлінських Рішень (ПРУР)

4.3. Інші види соціальної відповідальності менеджера

4.1. Витоки відповідальності менеджерів

Менеджмент – це не тільки вид діяльності, але й професія, це професійна діяльність; тому тут й мова йде про професійну відповідальність менеджерів. Професійна відповідальність менеджера відображається у посадових інструкціях компанії. Типова посадова інструкція конкретної посади менеджера включає чотири розділи: загальні положення, обов'язки, права і відповідальність.

Як було доведено у попередніх темах будь-яка відповідальність включає два основних елементи змісту: порушення правила і покарання за це.

Правила у формі обов'язків у менеджменті – це основна із двох складових посади менеджера, поряд зі правами. Саме у посаді менеджера знаходяться витоки відповідальності. Й дійсне посада – це повноваження плюс обов'язки. Повноваження і обов'язки рівні, але функціонально протилежні; це дві сторони однієї «медалі». Повноваження – це право розпоряджатися, організовувати, управляти ресурсами фірми. Обов'язки – це перелік того, що зобов'язаний (відсіля й термін «обов'язки») виконувати носій відповідної посади; це правило, яке обов'язкове для виконання.

Посада встановлюється у посадовій інструкції; у неї відображається не тільки повноваження і обов'язки, але й порядок підпорядкування. Але головне у контексті конспекту дисципліни «Соціальна відповідальність» у посадовій інструкції встановлюється і відповідальність за порушення обов'язків, тобто встановлених правил.

4.2. Соціальна відповідальність менеджера при Підготовці та Реалізації Управлінських Рішень (ПРУР)

На сьогоднішній день ця проблема є досить актуальною. Це слідує з того, що останнім часом люди майже не несуть відповідальності за свої дії: це і екологічне забруднення, і порушення закону та й просто погане ставлення до оточуючих.

Тема відповідальності керівника за ПРУР покликана прояснити, що це взагалі таке і дати зрозуміти, які наслідки можуть бути від безкарних дій. Виховання відповідальності у людини також необхідно, як і навчання його знань і умінь, накопичених попередніми поколіннями.

Повноваження і права, що делегується керівнику, формують коло проблем, які він повинен вирішувати, розробляючи та реалізуючи ПРУР. За цю роботу керівник отримує згідно з договором матеріальну та моральну винагороду. Повноваження і права немислимі без обов'язків і відповідальності за виконану роботу. У словнику С. В. Ожегова є наступні тлумачення ключових понять даної теми.

Обов'язок – це коло дій, покладених на кого-небудь і обов'язкових для виконання. Виділяють службові, громадські та загальні військові обов'язки.

Відповідальність – це необхідність, обов'язок віддавати кому-небудь звіт у своїх діях, вчинках. Відповідальність може бути офіційна та особиста (почуття відповідальності як риса характеру).

4.3. Інші види соціальної відповідальності менеджера

Вони частково або повністю стосуються тих видів соціальної відповідальності, в яких закріплені регламенти, що входять до складу державних законів і норм державного регулювання, наприклад, Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс законів про працю (КЗПП). Юридична відповідальність реалізується у формі зауваження, виконання приписаних дій, взяття під варту, арешту.

Дисциплінарна відповідальність за бездіяльність або неналежне виконання завдання реалізується у формі стягнення, зауваження, догани, переведення на іншу роботу, звільнення.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення, порушення прав і свобод громадян. Базою для реалізації адміністративної відповідальності є адміністративне та цивільне право та інші

регламенти.

Економічна відповідальність покликана компенсувати повний або частковий збиток від Управлінських Рішень, заподіяну керівником в матеріальній або грошовій формі.

Етична відповідальність настає в разі порушення керівником етичних норм, що представляють собою систему загальних цінностей і правил етики, дотримання яких обов'язкове для всіх працівників організації. Етичні норми включають оцінки сенсу життя, призначення людини, змісту добра і зла, морального обов'язку, моральних принципів і ідеалів (благородство, ввічливість, витримка, гуманізм, довіра, єдність слова і справи, щирість, правдивість, принциповість, самовладання, скромність). Відповідальність реалізується у формі зміни громадської думки про керівника, винесення громадського осуду, оголошення про його невідповідність посаді з етичних міркувань. Прикладів реалізації такої відповідальності у світовій практиці можна знайти досить багато.

Політична відповідальність настає за неправильну або неналежну діяльність суб'єкта державної влади і управління, а також діяльність суб'єкта суспільних угруповань. Спроби залучення до політичної відповідальності конкретних політичних діячів робилися в різних країнах, у тому числі в Чилі, в СРСР. Формами реалізації відповідальності можуть бути відставка, імпічмент, перевибори.

Партійна відповідальність настає за діяльність партійного функціонера, яка істотно розходиться з статутними документами і рішеннями запропонованої ним політичної організації. Відповідальність реалізується у формі осуду, виключення з партії, виведення з керівного складу партії.

Матеріальна відповідальність зазвичай застосовується по відношенню до компаній з обмеженою відповідальністю.

У Законі «Про товариства з обмеженою відповідальністю» товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном і не відповідає за зобов'язаннями своїх учасників.

Тема 5. Соціальна відповідальність у бізнесі

5.1. Рівні соціальної відповідальності у бізнесі

5.2. Зв'язок соціальної відповідальності та соціальних цілей компанії

5.3. Загальні принципи соціальної відповідальності бізнесу

5.1. Рівні соціальної відповідальності у бізнесі

Перший рівень, нижній, базовий – обов'язкова складова соціальної відповідальності – це дотримання законів (податкове законодавство, трудовий і цивільний кодекси). Якщо законодавство не дотримується, то ні про яку соціальну відповідальність мови йти не може – таким чином, підприємець порушує зобов'язання, встановлені для його діяльності спочатку.

Другий рівень являє собою реалізацію соціально відповідальної поведінки заради економічної вигоди. Економічною вигодою може бути поліпшення іміджу організації для споживачів її продукції і для її працівників, підвищення інвестиційної привабливості, створення більш сприятливих умов для існування і розвитку компанії з боку влади чи суспільства.

Третій рівень охоплює ті види соціально відповідальної поведінки, які не мають на меті отримання економічних вигід. Це більш високий рівень усвідомлення становища і ролі організації в суспільстві. Подібні дії можуть приносити економічний прибуток, але це не їх мета. Допомога соціально незахищеним верствам населення, перерахування пожертвувань часто виявляються замовчуваними діями, оскільки ЗМІ не можуть безкоштовно розміщувати інформацію про подібні акції (за законом про приховану рекламу), так і за законодавством не завжди витрачені гроші звільняються від нарахування податків.

Другий і третій рівні – відносяться до добровільної складової соціальної відповідальності. Ці дві ступені відрізняються мотивами реалізації соціально відповідальної поведінки.

5.2. Зв'язок соціальної відповідальності та соціальних цілей компанії

До соціальних цілей компанії відносяться: досягнення соціальної справедливості, охорона навколишнього середовища, створення позитивної мотивації праці, гідне пенсійне забезпечення, формування умов для розвитку особистості.

Соціальна відповідальність поступово охоплює керівників і підлеглих у процесі їх діяльності. Так, створюючи компанію, більшість засновників думає, насамперед, про реалізацію своїх власних інтересів. Для цього вони набувають обладнання, наймають персонал, знаходять постачальників сировини і споживачів своєї продукції. Компанія стає частиною місцевого, регіонального чи міжнародного бізнесу. Багато керівники нових компаній і самі не помічають, як їх компанія починає обростати невиробничими (інституційними зв'язками, або не надають цьому великого значення. Так, місцеві політичні лідери і функціонери бачать у працівниках компанії своїх виборців, служба зайнятості населення сподівається на компанію як на джерело зниження безробіття, благодійні фонди розраховують на компанію як на потенційного спонсора і т. д. Будь-яку компанію можна представити у вигляді шишки на живий сосні. Якщо ця шишка буде думати тільки про себе і не буде годувати разом з іншими шишками, корінням і листям все дерево, то може засохнути сук або сучок, на якому висить ця шишка, і вона зрештою впаде раніше терміну.

Усвідомлення необхідної причетності компанії до навколишнього середовища є найважливішою складовою частиною професійного управління. Ця причетність трактується в управлінській літературі як соціальна відповідальність компанії і керівника. Соціальна відповідальність добре видається відомим гаслом: «Думай про себе, та пам'ятай про країну».

Соціальна відповідальність керівника відбивається у його рішеннях, поставлених цілях та їх пріоритетах, засобах і методах реалізації рішень.

Вона реалізується в конкретних справах керівника, спрямованих у першу чергу на допомогу у створенні прийняттого рівня життєзабезпечення своїх працівників, членів їх сімей та соціально незахищених груп населення. Ця допомога може реалізовуватися у прямому або непрямому вигляді. У прямому вигляді допомога може надаватися у формі безкоштовних обідів; продажу товарів по зниженим цінам; виробництва екологічно чистої продукції; встановлення квот на прийом безробітних, випускників навчальних закладів, інвалідів тощо. В непрямому вигляді – це благодійні внески, підтримка соціальних ініціатив інших компаній або держави тощо.

На практиці, іноді, соціальна відповідальність вторинна по відношенню до добробуту компанії згідно девізу: Спочатку процвітання, а потім благодійність».

Соціальна відповідальність компанії явно або неявно відображається в її статутних документах. Особливо це проявляється в місії та основних цілях компанії. Якщо основна мета компанії спрямована на максимальне задоволення потреб та інтересів персоналу і клієнтів, то це вищий прояв соціальної відповідальності. Якщо ж основною метою є одержання максимального прибутку в інтересах засновників, то це означає мінімальну соціальну відповідальність компанії. При цьому керівники компанії будуть сильно обмежені у спробах розширити свою соціальну відповідальність.

Важливими параметрами соціальної відповідальності є широта, часовий інтервал, значення і залученість персоналу.

Широта визначає діапазон функцій виробництва і управління, по яких компанія бере на себе соціальну відповідальність, наприклад, технічну безпеку, своєчасну оплату праці, соціальну справедливість та ін.

Часовий інтервал – це період стійкого уваги та конкретних дій по дотриманню моральних норм у всьому діапазоні заявлених функцій виробництва і управління компанії. Часовий інтервал може бути безстроковим і на заданий термін, наприклад, на період виконання певного завдання.

Значення – це важливість соціальної відповідальності перед технологічними цілями компанії. Для цього в пріоритетному порядку виділяються ресурси для реалізації найважливіших соціальних цілей компанії. Наприклад, для зменшення професійних захворювань керівництво компанії вирішило закупити технологію, в якій не використовується азбест в якості наповнювачів для будівельних блоків, при цьому будівництво нового технологічного корпусу вирішили «заморозити».

Залученість персоналу – рівень участі персоналу компанії у реалізації соціальних цілей. Існують два основних варіанти організації виконання соціальних цілей:

- шляхом формування окремих колективів у складі компанії;
- шляхом участі всього колективу компанії на громадських засадах в позаурочний час.

5.3. Загальні принципи соціальної відповідальності бізнесу

Це питання – яку фірму можна вважати соціально відповідальною бізнес-організацією, тобто яка дотримується правил, виконує обов'язки. При цьому виділяють чотири основних критерії, оцінки, підходу (принципу) до визначення соціально відповідального бізнесу.

5.3.1. Принцип тільки юридичної відповідальності бізнесу

«У бізнесі немає місця етики» – таку тезу, підхід Ненсі Рэнкен висуває в роботі «Мораль і бізнес». Вона вважає, що бізнесмена не можна розглядати як морального суб'єкта, оскільки будь-який бізнесмен стурбований проблемами виживання, росту та прибутку і не здатний до альтруїстичних вчинків. Тим самим вона відкидає так звану «тезу про гармонію», згідно з якою все, що дійсно корисно для бізнесу, коректне з моральної точки зору. Прихильники цієї позиції переконані, що бізнес відіграє у суспільстві виключно економічну, а не соціальну роль і обов'язок менеджера – з допомогою виробництва конкурентоспроможних товарів і послуг забезпечити акціонерів найбільш високими прибутками від їх інвестицій.

При цьому вони вважають, що не несуть якихось особливих етичних зобов'язань по запобіганню чиєїсь шкоди або за просування тих, а не інших товарів і послуг. З точки зору прихильників цієї позиції відповідальність підприємця зводиться тільки до юридичної відповідальності, тобто будь-які дії в рамках юридичної законності вважаються соціально відповідальними.

Тобто, соціальну відповідальність вони трактують дуже обмежено, зводячи її лише до юридичної відповідальності.

5.3.2. Принцип професійної відповідальності бізнесу

Іншу позицію можна охарактеризувати девізом: «Максимальний прибуток – єдиний обов'язок бізнесу». Прихильники цієї позиції стверджують, що вони можуть переступити закон, щоб принести комусь користь, наприклад, забезпечити прибуток. За даними досліджень, проведених вченими Вашингтонського університету, за п'ять років (з 1981 по 1985) кожні дві з десяти найбільших американських корпорацій брали участь, принаймні, в одній операції, що виходить за рамки закону. Це підтверджується фактами арештів за шахрайство серед менеджерів. Зазначену позицію підтримував і Мілтон

Фрідман: «В системі приватної власності... менеджер фактично є службовцем, який працює за наймім у власників бізнесу. Він відповідальний безпосередньо і, насамперед, перед своїми наймачами, і відповідальність його полягає в тому, щоб вести справу у відповідності з їх побажаннями. Побажання ж наймачів (власників), загалом, зводяться до вимоги робити якомога більше грошей, пристосовуючись до втілених в законах і етичних традиціях базовим нормам суспільства». Виходячи з цих позицій, менеджери приймають рішення з приводу своєї етичної відповідальності охороняти інтереси господарів, і саме це, а не відповідальність за запобігання чийого-небудь збитку визначає межі їх етичної відповідальності. Таким чином, прихильники цього напряму зводять соціальну відповідальність до професійної відповідальності, яка диктується нормами взаємодії професіонала і наймача. Будь-які дії в рамках зазначених норм вважаються соціально відповідальними.

5.3.3. Принцип економічної відповідальності бізнесу

Прихильники третьої позиції ще більш негативно ставляться досоціальної відповідальності. Вони допускають, що в бізнесі є місце соціальній відповідальності, але розуміють її як інструмент або умова, яку менеджери використовують для досягнення цілей корпорації в економіці. Соціальна відповідальність повинна вести до успіху і зберігати успіх. А якщо вона не витримує цієї перевірки зараз або коли-небудь в майбутньому, то вона може бути відкинута з прагматичних міркувань. Таким чином, прихильники цього напряму визнають, що можна говорити про специфічну соціальну відповідальність підприємців не тільки в рамках юридичної або професійної відповідальності, а й в більш широкому аспекті. Але це можливо тільки в тому випадку, якщо ця діяльність веде до успіху. Якщо цього немає, то соціальна відповідальність не приносить користі, тому від неї необхідно відмовитися. Це свого роду економічна відповідальність.

5.3.4. Принцип морально-етичної відповідальності бізнесу

Четверта позиція являє соціально відповідальну бізнес-організацію, яка враховує інтереси (потреби) всіх учасників бізнесу (поза і всередині неї). Це скоріше еталон, на який повинні орієнтуватися всі фірми.

Тема 6. Соціальна відповідальність у соціальній економіці

- 6.1. Справедливість як предмет і сутність соціальної економіки
- 6.2. П'ять головних факторів, умов досягнення справедливості
- 6.3. Соціальна відповідальність і соціальна економіка

6.1. Справедливість як предмет і сутність соціальної економіки

У 2020 році було доведено тісний зв'язок двох величезних явищ: соціальної економіки і справедливості, що саме цей зв'язок є головний у діяльності людства; що справедливість є самою сутністю соціальної економіки. Фактично, це означало про важливий висновок: «Соціальна економіка – це справедлива економіка». А з цього слідує остаточний висновок: «Предметом соціальної економіки є справедливість».

При цьому були встановлені важливіші аспекти, фактори, умови досягнення справедливості. Їх виявилось всього п'ять.

6.2. П'ять головних факторів, умов досягнення справедливості

Для їх встановлення і обґрунтування був проведений аналіз розуміння справедливості спочатку соціальними філософами, а потім соціальними економістами. При всій відмінності розуміння справедливості філософами вона визначається ними виключно конкретно, в межах незначної кількості головних умов, факторів її досягнення. При цьому вся нескінченна кількість уявлень про справедливість зводиться ними тільки до п'яти конкретних і реальних для впливу на них – це: право, мораль, свобода, відповідальність, порядок.

Однак, при цьому, соціальні філософи все ж таки не дали чіткого визначення, порівняння ролі, місця і характеру зв'язку цих п'яти факторів, а також які з цих факторів визначають головну роль, а які допоміжну.

Існують дві основні причини цього: недостатній рівень існування методологічних і економічних знань. Методологічна проблема була вирішена саме у 2020 році. При цьому був досконало проведений аналіз розуміння справедливості не тільки соціальними філософами, але й соціальними економістами. Був зроблений й детальний аналіз внеску у трактування цих п'яти факторів соціальної економіки видатних соціальних економістів: Адама Сміта (1723-1790), Жана-Батиста Сея (1767-1832), Джона Стюарта Миля (1806-1873), Фредерика Бастіа (1801-1850), Генри Чарльза Кері (1793-1879) і особливе Фрідріха фон Хайєка (1899-1992), Вальтера Ойкена (1891-1950), Альфреда-Мюллера Армака (1901-1978).

Однак, при цьому й ці автори не змогли визначити роль і місце впливу кожного з цих факторів. Це було зроблене саме одним з авторів конспекту. Проведений ним аналіз різних сторін цих п'яти характеристик СЕ і справедливості і встановлення характеру їх зв'язку привели до таких висновків:

- Порядок – це сутність соціальної економіки і справедливості. При відсутності порядку у виробництві і розподілі доходу, не буде і бажаного доходу. І навпаки, низький дохід знижує порядок, особливо в розподілі доходу.
- Справедливість (порядок) виконує при цьому і різні функції в різних сферах діяльності людини (у соціальній економіці відбувається зародження, виникає необхідність справедливості (порядку); у соціальній філософії – її

дослідження, осмислення; у соціальній адміністрації і соціальній інженерії – використання, застосування).

- Свобода і відповідальність – це зміст справедливості (порядку) і соціальної економіки. При відсутності свободи в виробництві, обміні і розподілі доходу, не буде і стимулу у збільшенні доходу. І навпаки, низький дохід звужує свободу в його виробництві, обміні і розподілі. Свобода немислима і без відповідальності. Свобода і відповідальність реалізується через правила двох рівнів – права і моралі.
- Право і мораль – засоби забезпечення справедливості. Право і мораль – це закони і правила поведінки, встановлені відповідно державою і людьми. Їх порушення руйнує встановлений порядок.

Однак, зараз автор вважає, що дійсно сутність соціальної економіки – це встановлення порядку; але свобода і відповідальність, право і мораль – всі вони є елементами змісту соціальної економіки.

6.3. Соціальна відповідальність і соціальна економіка

Це є питання, проблема визначення характеру зв'язку відповідальності і справедливості. Вирішенню цієї проблеми присвячена значна кількість досліджень.

Автори конспекту вважають за необхідне звернути увагу на походження терміну справедливості і її сенс, який надавали у давньому Римі. Термін «справедливість» походить від латинського юриспруденція, право, право держави. Право встановлює правила покарання за їх порушення. А як було встановлене у попередніх темах, порушення правил соціуму веде до звинувачення і покарання, тобто – до відповідальності. Саме у цьому зв'язок справедливості і відповідальності встановлений з тлумачення тільки термінів.

Однак, у широкому сенсі справедливість не зводиться тільки до права. Справедливість включає не тільки право, але і мораль і ураховує свободу і відповідальність.

Отже, основний висновок з **Теми 6**: відповідальність – є часткою справедливості і найважливішим елементом соціальної економіки.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Робота над конспектом дозволила отримати такі результати:

- удосконалена структура і зміст конспекту;
- у вступі уточнене визначення основних аспектів дисципліни: місця, ролі, актуальності, об'єкту, предмету, мети;
- у головній частині особливу увагу приділено сучасній дефініції таких важливих понять як справедливість, відповідальність, свобода волі, мораль, право і їх зв'язку;
- визначена сутність відповідальності як організація адекватності засобів покарань характеру порушень правил соціуму;
- обґрунтований зміст відповідальності, який включає два елементи (порушення правил і покарання за це);
- встановлено місце відповідальності (відповідальність зобов'язана бути присутня тільки там, де виникають обов'язково два явища: порушення правил соціуму і покарання за це);
- доведений зв'язок відповідальності з правом і мораллю (суттєво різна відповідальність настає при порушенні правил моралі і права);
- з'ясовано, що за своєю природою відповідальність завжди соціальна, а за характером порушення правил і покарання за це – юридична, моральна, професійна, політична тощо;

- встановлений зв'язок відповідальності зі справедливістю (відповідальність – є часткою справедливості і найважливішим елементом змісту соціальної економіки);
- введені такі нові й важливі поняття й їх зв'язок: «соціально-відповідальна людина», «соціально-невідповідальна людина» і «соціальна відповідальність людини»;
- доведено, що соціально-відповідальна людини не має відношення до будь-якої відповідальності;

Автори впевнені, що успішне засвоєння навчального матеріалу даного конспекту сприятиме у студентів, як майбутніх менеджерів, успішне вирішення проблем соціальної відповідальності і особливо – проблеми забезпечення адекватності засобів покарання характеру порушення встановлених у менеджменті правил.

Конспект буде корисний і може бути використаний студентами і викладачами інших факультетів і ЗВО.

ЛІТЕРАТУРА

1.Базова:

1. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика : посібник / М. А. Саприкіна та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. засл. діяч науки і техніки О. С. Редькіна. Київ : Фабований лист, 2011. 480 с.
2. Колот А. М. Соціально-трудова відносина: теорія і практика регулювання : монографія / Київ. нац. екон. ун-т. Київ, 2003. 230 с.
3. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 220 с.
4. Корпоративна соціальна відповідальність : підручник / О. Гирик та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук проф. Т. С. Смовженко, д-ра екон. наук, проф. А. Я. Кузнецової. Київ : УБС НБУ, 2009. 245 с.
5. Куліш А. Соціальна відповідальність бізнесу в банківській сфері у запитаннях і відповідях. Київ, 2007. 80 с.
6. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності : посібник із КСВ / Лазоренко О. та ін. Київ : Енергія, 2008. ? с.
7. Петров О. М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної політики сучасних підприємств в Україні : [навч. посіб.] / О. М. Петров. Київ : Центр учб. літ., 2008. 60 с.
8. Петрова О. М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної соціальної політики : монографія / Ольга Михайлівна Петров. Київ : Центр учб. літ., 2008. 152 с.
9. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: розуміння та впровадження. Київ : 2005. 48 с.

2.Додаткова:

1. Господарський кодекс України // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 5.10.2022).
2. Про екологічну експертизу : Закон України від 09 лют. 1995 року № 46/95-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 5.10.2022).
3. Зелена книга ЄС «Популяризація європейських засад корпоративної соціальної відповідальності» = EU Green Paper «Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility, 2001) // European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_9 (дата звернення 5.10.2022)
4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 5.10.2022).
5. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / Гнибіденко І. Ф. та ін. ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
6. Бабайлов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Харків : ФОП Бровін О. В. 2019. 150 с.
7. Бабайлов, В. К. Логістика – це методологія / В. Бабайлов, Я. Левченко, Г. Марченко // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб.-дор. ун-ту. Харків : Стиль - Издат, 2021. № 27. С. 4–14
8. Бабайлов В. К. Теорія метода : монографія. Харків : ХНАДУ, 2011. 232 с.
9. Бабайлов В. К., Приходько Д. О. Визначення основних аспектів соціальної економіки. Економічні та безпекові виклики сучасного бізнес-середовища: колективна монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. В. Полозової. Харків : ХНУРЕ, 2020. С. 56–65.
10. Калетник О. М. Теоретико-правовий аналіз відмінностей права і моралі : веб-сайт. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/yuuuu/52.pdf (дата звернення 5.10.2022).
11. Право і мораль : веб-сайт. URL: <https://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1534-125-129-pravo-moral.html> (дата звернення 5.10.2022).
12. Відповідальність : веб-сайт. URL:<https://www.wiki.uk-ua.nina.az/> (дата звернення 12.10.2022).
13. Професійна відповідальність : сутність та структура: веб-сайт. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/1-2-profesijna-vidpovidalnist-sutnist-ta-stuktura/> (дата звернення 5.10.2022).